

GYÁNI GÁBOR

A hazai történetírás nemzetközi beágyazottsága

Egykor és most

Az írás címe többféle értelmet rejt magában egyidejűleg, ilyenformán adott a téma sokrétű megközelítésének a lehetősége is. Egy tudományos diszciplína „nemzetközi beágyazottsága” éppúgy vonatkozhat ugyanis a kutatók külföldi kapcsolataira, mint a tudományos gyakorlat tartalmi kozmopolitizmusára. Látszólag közel esnek egymáshoz, az őket összefűző kötélekek azonban nem eltérhetetlenek. Hajnal István társadalomtörténészként a legkevésbé sem tekinthető provinciális historiográfiai jelenségnek, szigorúan csak a nemzeti paradigmába bezárkózó historikusnak;¹ ennek ellenére nemigen nyílt módja arra, hogy élénk nemzetközi kapcsolatokat ápolhasson. Úgy vált Hajnal a nemzetközi középkori írástörténet-írás nemzetközileg elismert kutatójává, aki zömmel francia archívumokból származó okleveleket hasznosított ennek során, hogy sohasem tette be a lábát például Franciaországba, és csupán levelezés útján tartott fenn kapcsolatokat külföldi kollegáival. Ő maga így számolt be erről az ötvenes évek elején egy Révai Józsefhez írt levelében, amelyben anyagi támogatást kért a kutatásaihoz, mivel abban az időben egzisztenciálisan teljesen lehetetlen helyzetbe került: „Már 1921-ben megjelent írásomban felvettem ezt az elméletet [hogy a folyóírás az egyetemeken alakult ki, mert ott oktatták]. Alig van ország Európában, ahol a folyóiratok meg ne emlékeztek volna róla. De olyan újszerű gondolat, hogy tartózkodással, kritikával. 1945-ben egy német szakkönyv cáfolta elméletemet. 1947-ben egy párizsi kongresszuson a legjobb paleográfusok vonták kétségbe. A következő évben a legfőbb francia [szakértő] Pesten is járt, s itt a mi köreink előtt nyíltan hangoztatta, hogy nem valószínű és sohasem lesz bizonyítható az írásoktatás ténye a középkori egyetemeken. Itthon a mi legjobb szakemberünk, bold. Szentpétery egyetemi előadásain is cáfolta elméletemet. Nagy nehéz körülmények között dolgoztam hát éveken át, éjjel-nappal tudós reputációm megvédésére. Hogy oklevél-mikrofilmekhez jussak, kutatásaim egy-egy szakaszáról tájékoztatókat küldtem külföldi levéltárakhoz. Némi vonakodás után, tájékoztatóm hatására, szívesen küldtek mikrofilmeket, ingyen; a párizsi Archives de France magában többszázat kieszközölt számomra könyvkölcsönzők és Akadémiák útján.

1950 végén megkértem a párizsi Archivist, küldje át tájékoztatómat a francia szocialistáknak, akik ellenem nyilatkoztak. Irataimát úgy látszik körözték, mert csak ez év elején érkezett válasz a Sorbonne paleográfia professzorától, mások megbízásából is. A válasz nyíltan és határozottan elismerte, hogy igazam van: Sikerült tökéletesen bebizonyítanom az

¹ A témáról írt fő műve, jellemző módon, elsőként franciául jelent meg. Felettébb jellemző továbbá, hogy a munka itthon, Budapesten látott napvilágot s nem Párizsban. Nemrég jelent meg csupán a könyv magyar nyelven (fordításban, mert az eredeti magyar nyelvű kézirat, ha létezett egyáltalán, nem került elő). Hajnal István: *Írásoktatás a középkori egyetemeken*. Budapest, 2008.

írásoktatás tényét a középkori egyetemeken. Sőt, felajánlották, hogy tájékoztatásomat cikk-sorozatokban publikálják a szakfolyóiratokban.”²

Személyes példával egészítve ki az előbb mondottakat: pályám hosszúra nyúlt kezdetén is foglalkoztam már a kurrens nemzetközi historiográfiai áramlatokkal,³ jóllehet harmincnégy éves koromban nyertem először ösztöndíjat, mellyel külföldre (nyugatra, pontosabban az Egyesült Államokba) utazhattam hosszabb időre. S addig természetesen egyetlen külföldi historikust sem ismertem személyesen.

Ez a helyzet sokunk számára ismert, olyanok számára, akik az idősebb nemzedékekhez tartozunk; s még több (keserű) tapasztalata lehetett arról azoknak, akik szakmai életútja az 1940-es évek vége és az 1980-as évek közé esett. Ekkor is akadtak azonban hazánkban történészek, akik valamennyire megmártóztak a nemzetközi tudományos diskurzusban, jobb esetben személyesen is részt vettek a kozmopolita történész világban. Az előbbieik száma volt a nagyobb, az utóbbiak köre azonban a hatvanas–hetvenes, talán még a nyolcvanas években is meglehetősen csekélynek volt mondható.

A tudomány „nemzetközi beágyazottságaként” aposztrofált állapot további lehetséges értelme arra vonatkozik, hogy mennyire ismerik, mennyire használják a magyar történészek munkáit a nemzetközi diskurzusban. Ezt a külföldi és természetesen a világnyelveken hozzáférhető publikációk, nem utolsósorban a nemzetközi citációs indexek paramétereivel lehet (lehetne) felmérni. Nem áll azonban rendelkezésünkre erre nézve megbízható tudás, s így nehéz megvonni a mérleget abban a tekintetben, hogy akár a közeli múlt, akár a jelen viszonyai között milyen hatása volt és lehet a magyar történészeknek a nagyvilágban. Az, amit erről egyáltalán elmondhatunk, hézagos ismereteken és impresszionisztikus benyomásokon alapul tehát. Saját *benyomásom szerint* a magyar történészek a kelleténél, pontosabban, az elvárhatónál kevésbé képviseltetik magukat a jelenbeli nemzetközi tudományos-ságban. Ausztriába vagy Szlovákiába járni konferenciákra, majd ott publikálni konferenciakiadványokban vagy folyóiratokban még nem jelent tényleges nemzetközi beágyazottságot. Ami valóban számít, az rendszerint az angol nyelvű és különösen a jegyzett folyóiratokban, tanulmánykötetekben történő publikálás, s mindenekelőtt a könyvvel vagy könyvekkel való jelentkezés a nemzetközi szintéren. Ennek alapján bátorkodtam kijelenteni néhány éve, hogy a magyar holokauszt-történészek bántóan hiányoznak a nemzetközi történész diskurzusokból; nem jelennek meg ugyanis írásaik mérvadó helyeken és a kívánatos módon, és ami ennél is fontosabb: nem idézik őket, nem tartják számon a teljesítményüket. Jóllehet a holokauszt immáron teljesen nemzetközi, transznacionális téma lett az utóbbi évtizedek során. A magyar zsidó genocídiumot kutató historikusok ez okból is az átlagosnál mindenképpen nagyobb lehetőséghez jutnak (juthatnának), hogy áttörjék a provinciális nemzeti historiográfia igencsak szűk határait.⁴ A probléma illetően felvetése nyomán rögvest kibontakozó vita a kérdés higgadt és tárgyyszerű megvitatása helyett⁵ a személyes sértegetések és

² „...ne deklaráljanak mesterségesen ellenfélnek...” Hajnal István levelezéséből halála 50. évfordulója alkalmából. Közzéteszi és bev. Gyáni Gábor. Korall, 24–25. 7. évf. (2006) 17. A levél kelte: 1952. aug. 16. Talán mondani sem kell, Hajnal kérése pusztába kiáltott szó volt, és levele megválaszolatlanul maradt.

³ Gyáni Gábor: *A várostörténetírás új irányzata. A New Urban History*. Történelmi Szemle, 21. évf. (1978) 3–4. sz. 588–601.; uő.: *Egy új történelmi forrás: az adatbank*. Történelmi Szemle, 24. évf. (1981) 1. sz. 94–100.

⁴ Gyáni Gábor: *Helyünk a holokauszt történetírásában*. Kommentár, 3. évf. (2008) 3. sz. 13–23.

⁵ Erre is akadt egyetlen példa: Pók Attila: *Én, mi és ti – a magyarországi holokauszt kutatásról*. Kommentár, 3. évf. (2008) 5. sz. 84–88.

vagdkozások irányában mélyült el,⁶ ami a legkevésbé sem vitt közel a dolog érdemi megvitatásához. Ráadásul vitapartnereimnek nem az volt a célja, hogy meggyőzően bizonyítsák ténybeli megállapításom ellenkezőjét, azt tehát, hogy a magyar holokauszt-történeszek megfelelő súllyal vagy egyáltalán jelen lennének a nemzetközi holokauszt-diskurzusban. Írásom publikálását követően jelent meg idehaza magyar nyelven Dan Michman izraeli holokausztkutató, a Yad Vashem vezető történésze tollából az a tanulmánykötet, amelynek historiográfiai fejezetei igazolták álláspontomat: *egyetlen magyar történész munkájára sem történik ugyanis ezekben hivatkozás*, holott irdatlanul nagy szakirodalmat tekint át bennük a szerző.⁷

Visszatérve a nemzetközi beágyazottság személyi kérdéséhez, úgy tűnik, manapság egyedül az individuális eljárások célravezetőek. 1989 előtt Európa keleti felén a keleti blokk történészei közötti, valamint a keleti és nyugati tudományos kapcsolatok terén egyaránt főként a hivatalos csatornákon keresztül bonyolított kommunikáció volt a jellemző. Az ilyen bilaterális konferenciáknak azonban mára (valójában már jó húsz éve) befellegzett. Ha létezik egyáltalán ma ilyen, az igen sajátos körülményeknek köszönhető csupán. Ilyen körülmény, hogy a kelet- és közép-európai szomszéd országok között fel-fellángoló, a közös történeti múltat illető súlyos nézeteltérés arra késztet, hogy egymás közti megbeszéléseken próbálják megbeszélni a vitás kérdéseket. Ez okból rendeznek időnként magyar–szlovák, magyar–román, magyar–horvát vagy terveznek rendezni magyar–szerb történeztanácskozást. Ez az intézmény egyébként, mondhatni, halott.

Akkor tarthat valaki napjainkban nemzetközi konferencián előadást, akkor publikálhat idegen nyelven külföldön, ha ő maga ezt valamiképpen kiügyeskedti. E gyakorlat mai mérvadó formája a nemzetközi kutatási projektekbe történő aktív bekapcsolódás, amelynek az *European Science Foundation* az egyik legismertebb, igencsak közkeletű intézményes finanszírozási kerete. Az *ESF Pool of Reviewers* tagjaként az utóbbi néhány évben szerzett tapasztalataim alapján nekem úgy tetszik, magyar történészeknek ma szinte semmi esélye sem nyílik arra, hogy vezető kutatóként pályázatot nyerjen az ESF-nél; az is ritka, ha *bedolgozó* kutatóként részt vehet valamelyik nagyszabású nemzetközi projektben. Az utóbbira elszórtan akad azért példa: Trencsényi Balázs nevét láttam visszaköszönni nemrégiben egy ilyen pályázat anyagában, Pók Attila pedig kutatóként vett részt a Stefan Berger által vezetett, a *European Science Foundation* által 2003 és 2008 között finanszírozott, *Representations of the Past: The Writing of National Histories in Nineteenth and Twentieth Century Europe* című nemzetközi kutatásban.⁸

Magyarország, úgy tűnik, nem készült fel ez ideig megfelelő módon a nemzetközi kutatási projektek megpályázására; a magyar egyetemek és különösen az akadémia (kivált az akadémia humán- és társadalomtudományi intézetei) máig nincsenek birtokában annak a szakértelemnek, amely pedig elengedhetetlen ilyen pályázatok benyújtásához. A történe-

⁶ Mindenekelőtt Karsai László: *A magyar holokauszt-történetírásról*. Kommentár, 3. évf. (2008) 6. sz. 91–104. Továbbá: Frojimovics Kinga: *Helyünk a holokauszt történetírásában a jeruzsálemi Yad Vashemből nézve*. Kommentár, 3. évf. (2008) 6. sz. 113–116.

⁷ Michman, Dan: *A holokauszt kutatása. Kutatástörténet madártávlatból*, továbbá: *Egy téma több szövegben. Nyelv és kultúra szerepe a holokausztkutatásban*. In: uő.: *Holokauszt és történetírás*. Budapest, 2008. 291–332.

⁸ A Stefan Berger-féle projekthez lásd: <http://www.uni-leipzig.de/zhsesf>, továbbá Berger, Stefan – Eriksonas, Lina – Mycock, Andrew (eds.): *Narrating the Nation. Representations in History, Media and the Arts*. New York, 2008.; Berger, Stefan: *On the Role of Myths and History in the Construction of National Identity in Modern Europe*. *European History Quarterly*, vol. 39. (2009) no. 3. 490–502.

szek különösen messze állnak attól, hogy eredményesen pályázhassanak a nemzetközi kutatásfinanszírozó szervezetekhez támogatás elnyerése érdekében. Ennek nemcsak a pályázóképességet illető inkompetencia, hanem az is az oka, hogy a nálunk máig mérvadó tudományos szemléletmód (vagy világkép) nem is ösztönöz nemzetközi tudományos együttműködésre. Erről az utóbbiról szólnék ezúttal hosszabban.

A történetírás, számos más humaniórához hasonlóan, eredendően nemzeti tudomány, amely tárgyi referenciáját és a közönségét illetően egyaránt a nemzeti paradigma letéteményese. Ez a helyzet sokat veszített újabban korábbi jelentőségéből, és nem olyasmi, ami teljesen magától értetődő dolog lenne. A változás abból fakad, hogy a nemzetállam hanyatlásával a nemzeti paradigma mint szellemi iránytű és szemléleti keret nem élvez többé abszolút tekintélyt, és jócskán veszített a vonzerejéből; ezzel együtt a történetírás is mindinkább nemzetközivé válik. A folyamat nem egyformán érinti (vagy sújtja) szakmánk egészét. A struktúratörténet és egyáltalán: minden, ami nem kifejezetten államtörténet-írás, hosszabb idő óta az átlagost meghaladó nyitottságot mutat, kell, hogy mutasson a nemzetközi tudományos diskurzus iránt, szemben a történetírás megannyi hagyományos művelési módjával. Az előbbi területen keletkező tudás létre sem jöhetne a nemzetközi beágyazottság szemléleti és egyéb feltételeinek a hiánya esetén. Továbbá: ami tudás itt keletkezik, az könnyen és jól kommunikálható a nemzetközi tudományos közegben.

Amikor azt állítjuk, hogy a magyar történetírás *nem korábbi önmagához, hanem a globalizálódó tudományos élet lehetőségeihez képest* alulteljesít a nemzetközi tudományosságban való részvételt illetően, akkor érdemes endogén okok után is kutatnunk. A helyzet részben arra vezethető vissza, hogy komoly hiány mutatkozik idehaza a nemzetközi beágyazottság szempontjából előnnyel járó tudományos kompetenciákban. Amikor magyar történész 1989-et megelőzően számottevő nemzetközi beágyazottságot tudott a maga számára elérni, ez történetesen Ránki György és Berend T. Iván esete a hetvenes és nyolcvanas évtizedekben, a gazdaságtörténet, tehát egyfajta struktúratörténet szolgált ehhez kívánatos alap gyanánt.⁹ Nem volt, nincs ez nagyon másként a nagy történetírásokkal rendelkező, egyúttal világnyelveket képviselő országok tudósai esetében sem.

Tartalmi téren sem merő véletlen, hogy ki mivel válhatott akkoron nemzetközileg beágyazottá. Az előbb említett gazdaságtörténészek, ha nem is a pályájuk legelejétől, viszonylag korán alkalmazni kezdték kutatásaikban a nemzetközi diskurzus fogalmi eszköztárát, ami akkortájt, valljuk be, inkább kivétel, mint szabály volt Magyarországon. A hatvanas években a növekedésemélet, a modernizációelmélet, a hetvenes években a centrum-periféria elmélet stb. szellemében foglalkoztak tehát a magyar, majd a tágabb európai interregionális múlttal. Ehhez jött még a komparáció, amely eleve nemzetközivé avatta saját vizsgált témáikat. Mindezek ma is elengedhetetlen kellékei a nemzetközi beágyazottságnak.¹⁰

Más történészeknek is sikerült akkoriban „nemzetközivé válniuk”, feltéve, ha a megfelelő témával megfelelő módon foglalkoztak. Kitűnő példa erre, ha ez alkalommal a társadalomtudományos történetírás területére „rándulunk ki”, az, ami a történeti demográfiában

⁹ Vö.: Gyáni Gábor: *Történetíró a diktatúra korában. Ránki György élete és munkássága*. In: Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Budapest, 2009. 539–551.

¹⁰ Néhány példa az akkori ezt illető munkáikból: Berend T. Iván – Ránki György: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Budapest, 1969.; uő.: *The European Periphery and Industrialization 1780–1914*. Budapest, 1982.; uő.: *Európa gazdasága a 19. században 1780–1914*. Budapest, 1987.

történt. Andorka Rudolf és nyomában még néhányan azért tudtak viszonylag korán bekapcsolódni a röviden *Cambridge Group*nak nevezett csoport által szervezett és inonált nemzetközi történész diskurzusba (együttműködésbe), mert a családrekonstrukció (*family reconstitution*) akkoriban divatos témájával foglalkoztak; ráadásul oly módon tették ezt, hogy a külföldi kutatókéval könnyen összehasonlítható magyar esettanulmányokat készítettek, amelyek rangos nemzetközi tanulmánykötetekben láttak végül napvilágot. Így adta elő Andorka egy, nem sokkal a halála előtt készült szakmai interjújában „nemzetközi beágyazottságának” tanulságos történetét: „Felismertem azt, ami egyébként mindenki számára nyilvánvaló, hogy társadalomtudósként, kutatóként nem maradhatok elszigetelten a nemzetközi irodalomtól. Egyik első külföldi publikációm szintén a történeti demográfiahoz kapcsolódott. Itthon írtam egy tanulmányt az ormánsági egykéről, ami a »Demográfia« című folyóiratban jelent meg először, ezt lefordítottam franciára, és elküldtem Louis Henrynek, a francia történeti demográfia egyik legnevesebb képviselőjének. Legnagyobb meglepetésemre a cikk pár hónap múlva megjelent a »Population«-ban.” Majd, folytatja, hasonló módon került be a szociológia területén is a nemzetközi véráramba: „A nemzetközi címjegyzékekből kiválasztottam húsz-harminc külföldi szociológusnak a címét, akiről tudtam, hogy foglalkoznak a társadalmi mobilitással, és elküldtem nekik egy-egy példányt a különnyomatokból [itthon angolul megjelent írásaiból]. Ennek eredményeként kaptam az első meghívást egy római konferenciára [...] és ettől fogva ezekre a konferenciákra mindig meghívtak, és a külföldi kollégák többnyire a pénzt is előteremtették ahhoz, hogy el tudjak utazni.”¹¹

Ha napjainkban továbbra is ugyancsak szűk körű hazánkban a történetírói kozmopolitizmus (hogy Thomas Bender, amerikai történész kifejezésével éljek ezúttal),¹² az főként annak tulajdonítható, hogy ma sem túl tág azon magyar történészek köre, akik meg akarnek és akik meg is tudnak felelni az e tekintetben felmerülő szakmai elvárásoknak.

El kell persze ismerni, hogy nem kizárólag csak sikertörténetekre akad példa abból az időből sem, amiről az előzőekben szóltunk, de számos feltűnő, egyúttal elgondolkodtató kudarc is akadt, ha annak tekintjük egyáltalán a nemzetközi beágyazottság részbeni vagy teljes elmaradását. Niederhauser Emil egyike volt akkoriban a világon azoknak, akik a legnagyobb szakmai hozzáértéssel művelték a kelet-európai összehasonlító történetírást a 19-20. század időhatárai között. Ehhez képest nem ő, hanem egy cseh történész, Miroslav Hroch lett a nacionalizmus történeti tipológiájának nemzetközileg legismertebb kidolgozója egy 1985-ben angolul is publikált mű nyomán.¹³ Eric Hobsbawm is úgy említi Hroch nevét nacionalizmustörténeti munkájában, mint aki „új korszakot nyitott a nemzeti felszabadító mozgalmak összetevőinek analízise terén”.¹⁴ Elsősorban az elméleti fogékonyság tette Hroch művét alkalmassá arra, hogy szerzője a legismertebb nacionalizmuskutatók közé emelkedhessen. Ami, úgy tűnik, a nemrég elhunyt kiváló magyar historikusból némiképpen hiányzott, jóllehet Niederhauser Emilnek is megjelent angolul (igaz, csak Budapesten és

¹¹ *Beszélgetés a 65 éves Andorka Rudolfal életéről és tudományos munkásságáról.* Az interjút Pozsgai Péter készítette. In: Andorka Rudolf: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok.* Budapest, 2001. Az interjú egy későbbi szakaszán Andorka azt is elbeszéli, hogy mi módon került 1970-ben munkakapcsolatba az akkor még Peter Laslett által irányított *Cambridge Group* kutató csoporttal is.

¹² Bender, Thomas: *Historians, the Nation, and the Plenitude of Narratives.* In: uő. (ed.): *Rethinking American History in a Global Age.* Berkeley, 2002. 11.

¹³ Hroch, Miroslav: *Social Preconditions of National Revival in Europe.* Cambridge, 1965. A könyv a szerző két korábbi cseh nyelvű munkájának az összeolvasztásából született.

¹⁴ Hobsbawm, Eric J.: *A nacionalizmus kétszáz éve. Előadások.* Budapest, 1997. 10.

nem a cambridge-i egyetemi kiadónál) erről a tárgyról egy könyve még a nyolcvanas évek elején.¹⁵

Amikor az elsőként 1990-ben megjelent munkája Bevezetésében Hobsbawm rövid listát közölt a téma általa legfontosabbnak ítélt munkáiról, Hroch művével indítva a felsorolást, Szűcs Jenő Budapesten 1981-ben németül kiadott tanulmánykötetét, a *Nemzet és történelem* című munkát is szerepeltette a felsorolásban.¹⁶ Ez azonban mindenképpen kivételnek számít, jóllehet Szűcs nemzettel és nacionalizmussal kapcsolatos történetírói megállapításai teljes mértékben megfeleltek az akkori nemzetközi diskurzusnak, sőt olykor anticipálták a konstruktivista nemzetfelfogás számos későbbi fejleményét; a magyar historikus ugyanis, mondhatni, megelőzte a korát.¹⁷ S vajon miért nem része Szűcs szinte mind a mai napig a nemzetközi nemzet- és nacionalizmustörténeti diskurzusnak? Ennek bizonyosan a megfelelő kommunikáció hiánya lehet a döntő oka: a magyaron kívül egyedül németül vált hozzáférhetővé Szűcs néhány írása, azok is hazai kiadásban jelentek meg, és mindmáig nem érhető el angol nyelven a magyar historikus egyetlen jelentős idevonatkozó munkája sem.

Eddig kizárólag olyan történészekről esett szó, akik nincsenek már közöttünk, tudományos munkásságuk pedig évtizedekkel ezelőtti állapotokra vet fényt. S mi a helyzet napjainkban? Mint korábban említettem, a magyar történetírás nemzetközi beágyazottsága a külső feltételek utóbbi egy-két évtizedben bekövetkezett gyökeres változása ellenére sem tűnik sokkal kedvezőbbnek, mint volt a nyolcvanas évek vége előtt. Vajon miért?

Úgy vélem, ennek a honi történetírás nemzeti bezárkózása az egyik döntő oka. Nem áll ugyan többé komolyan számba vehető politikai és ideológiai akadály a történészek nemzetközi tájékozódásának útjában, ennek ellenére aránylag kevesekben él a nemzeti paradigma meghaladásának igénye. Kérdés persze, hogy kívánatos-e egyáltalán a nemzeti paradigma felváltása valami egyébvel vagy egyes történészek és némely irányzatok számára tűnik ez csupán vonzó alternatívának. Nem állítom, hogy ez a korszerűség egyedüli kritériuma; sőt, tisztában vagyok azzal is, hogy vitális érdekek, egyszersmind természetes intellektuális hajlamok vagy beidegződések tartják életben a nemzeti történeti tudományt, mint a történetírás domináns megnyilvánulását. Amikor azonban arról elmélkedem, hogy mi módon válhat a történészből „nemzetközileg beágyazott” tudós, nem hagyhatom szó nélkül a szigorúan a nemzeti paradigmához kötött gondolkodás ezt érintő negatív hatását.

Hogy állunk tehát a dologgal napjainkban? Nem vitás, azután, hogy véget ért Kelet és Nyugat között a politikai (ideológiai) szembenállás, mindannyiunk előtt egyszerre kinyílt a világ; a várakozásoknak megfelelően ez felszabadítóan hatott vagy felszabadítóan hathatott volna a történészekre is. A felszabadultságnak kevés és elégtelen jelét lehet azonban látni az utolsó két évtized hazai történetírásában.¹⁸ Igaz, felnőtt időközben a történészek egy (vagy

¹⁵ Niederhauser, Emil: *The Rise of Nationality in Eastern Europe*. Budapest, 1982. Vö.: „Felfedezések hosszabb sora kötődne nevéhez, ha a teoretikai csillogás igénye erősebb lett volna benne. Pedig jól értett a módszertani és elméleti kérdésekhez. A fejlettség és fejletlenség egybeépülését már akkor használta műveiben, amikor Nyugaton ezt feltalálni készültek. A kis népek nemzeti fejlődésének szakaszairól kidolgozott elméletéért más szakította le a nemzetközi elismerést.” Szász Zoltán: *Niederhauser Emil 1923–2010*. Történelmi Szemle, 52. évf. (2010) 2. sz. 300–301.

¹⁶ Szűcs, Jenő: *Nation und Geschichte: Studien*. Budapest, 1981.

¹⁷ Vö.: Gyáni Gábor: *Szűcs Jenő, a magányos történetíró*. Forrás, 40. évf. (2008) 6. sz. különösen 5–13.; uő.: *Nemzetelméletek és a történetírás*. Megjelenés előtt.

¹⁸ A politikai rendszerváltást követő hazai történetírás historiográfiai áttekintéséhez lásd: Trencsényi, Balázs – Apor, Péter: *Fine-Tuning the Polyphonic Past: Hungarian Historical Writing in the 1990s*. In: Antohi, Sorin – Trencsényi, Balázs – Apor, Péter (eds.): *Narratives Unbound. Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*. Budapest – New York, 2007. 1–99.

talán egynél is már több) olyan generációja, amelynek tagjai képzésük bizonyos részét külföldi egyetemeken folytathatták, és akik szemléletmódja sokkal inkább nemzetközi, mint nemzeti provinciális. Igaz továbbá, hogy közülük azok a legfogékonyabbak a történetírói kozmopolitizmus iránt, akik kevésbé a hagyományos történeti témák és megközelítési módok, mint inkább a transznacionális történeti megközelítés irányában tájékozódnak. Kivételek ebben a tekintetben is akadnak azonban, amire számos pozitív példa említhető a politika- és diplomáciatörténet fiatalabb, sőt olykor még a közp generációhoz tartozó tagjai sorából szintúgy.¹⁹ Mégis: nem annyira az utóbbihoz kötődve, sokkal inkább a társadalom- és mentalitástörténet, valamint a kultúratörténeti és az elméleti stúdiumok területén vált a nemzetközi beágyazottság, mondhatni, természetes kívánalommá. E „megfelelési kényszer”-hez idomul a honi történészek érintett csoportját átható tudományos identitás is, ami főképpen abban áll, hogy kozmopolita történészként tartják magukat számon. Ez az attitűd egyúttal kompenzálja azt az önbizalomhiányt is, amely a hazai tudományos életben a számukra jogosnak ítélnél kisebb megbecsültségükből és elismertségükből fakad.²⁰ A mondottakat ez esetben az a tapasztalat is alátámasztja, hogy egyéni kutatói teljesítménnyel és történetírói áramlatként egyaránt a honi társadalom- és mentalitástörténet-írás látszik ma nemzetközileg leginkább piacképesnek. Az utóbbira jó példa a közelmúltból, hogy történetesen a főként a fiatal nemzedék kutatói által képviselt hazai társadalomtörténet-írás művelői számára nyílt meg az a páratlan lehetőség, hogy írásaikkal megtöltsék az egyik mérvadó nemzetközi (angol) szakfolyóirat Magyarországnak szentelt különszámát.²¹

S ezzel eljutottunk gondolatmenetünk utolsó, minden bizonnyal legfontosabb pontjához, a történetírói kánon kérdéséhez. Az, hogy egy adott történetírói megközelítés nemzeti vagy úgymond nemzetközi, nem önmagában a történetírás által referált valóságtól, hanem ezen múltbeli valóság történetírói reprezentációjától, nevezetesen attól a beszédmódtól – narrativitás-elméleti fogalommal élve attól a diskurzustól – függ, amelyben a történész

¹⁹ Jelzésként hadd utaljak ezúttal csupán két kiváló diplomáciatörténészre: Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztjében, 1945–1990*. Budapest, 2004.; Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956*. Budapest, 2005. Az említett történészek angol nyelvű publikációikkal és konferencia előadásaikkal vitathatatlanul részesei a nemzetközi történész diskurzusnak.

²⁰ Néhány ezt jellemző megnyilatkozást idézek vezető hazai társadalomtörténészekről, elsőként Bácskai Verától: „A magyarországi társadalomtörténet jövőjének megítélésében [...] inkább optimista vagyok, anélkül hogy robbanásszerű áttörésre számítanék [...], mivel] minden remény megvan arra, hogy itthon is a történettudománynak egyenjogú és nagyobb elismerést kiváltó ágává váljon.” Faragó Tamás szerint ellenben: „Maga a társadalomtörténet sincs abban a helyzetben, hogy érdekeit megfelelő mértékben érvényesítse [...] , nemhogy a történeti demográfia.” Kövér György ugyanakkor éppen a szakterület kozmopolitizmusához köti a legitimitációját: „A társadalomtörténet-írás jövőjét [...] a tudomány szak *nemzetközi beágyazottsága*, valamint az intézményes graduális és posztgraduális képzés *lehetőségei és perspektívái* határozzák meg. A társadalomtörténet – interdiszciplináris jellegéből következően – már eleve a nemzetközi terepen szerveződött meg, a megmerevedett nemzeti intézményes struktúra szűknek bizonyult ilyen vállalkozások megindulásához és terjedéséhez. Fokozottan igaz ez egy olyan országra, mint a mienk, ahol nemcsak a szakmai piac méretei kicsinyek, hanem a szervezeti keretek is rendkívül hierarchikusak és rugalmatlanok.” *A Korall körkérdése a társadalomtörténet-írás helyzetéről*. Korall, 5–6, 2. évf. (2001) 188., 190., 227.

²¹ *Hungary – a special issue*. Ed. by Gordon Johnson. Social History, vol. 34. (2009) no. 2. A folyóirat-számban közreműködő szerzők, a magyar származású amerikai Szelényi A. Balázs kivételével, mind magyarországi történészek voltak: Bartha Eszter, Mátay Mónika, Horváth Sándor, Erdélyi Gabriella, Bódy Zsombor és jelen sorok szerzője.

megszólal. A nemzeti paradigma ennek megfelelően azt jelenti: létezik, sőt mi több, kényszerítő hagyományként, a konvenció erejével hat minden egyes historikusra a múlt nemzeti történetírói hagyománya, amit a nemzeti historiográfiák testesítenek meg. A történetírói hagyomány a nemzeti kánon történetileg kimunkált formája, amely bizonyos toposzok preferálásában, a történetforma egyfajta lineáris vonalvezetésében, valamint meghatározott történeti problémák iránti különös érzékenységben nyilvánul meg. Mint ilyen, egyedi szellemi jelenség, mint ahogyan sugalmazása szerint a benne és általa elbeszélte múlt, a nemzet historikumára is egyszeri és kivételes fejlemény, melynek hátrahagyott nyomai, a történeti források szintén összemérhetetlenek (inkommenzurábilisak).

A nemzeti történeti paradigmába vetett feltétlen hit ereje úgyszólván töretlen ma is; legtöbb honi történészünk leginkább osztott *ars poetica*ja ez, aminek így adott hangot a neves („tudományos iskolaalapító”) szegedi medievista, amikor az általa művelt történetírást meg kívánta védeni a neki szegezett bírálatokkal szemben: „Tudom, sokat ért bennünket az a vád, hogy avított módszerekkel dolgozunk, de kérdelem én: ki írta le azt, hogy mi a modern történeti módszertan, mondjuk, a magyar történelemre? Nagyon sok szépet lehet elmondani arról, hogy hogyan kell a francia középkort művelni – egy egészen más típusú forrásanyag alapján. A magyar középkorkutatásnak véleményem szerint még elméletben is a forrásokból kell kiindulnia. A kérdésfeltevéseknek olyanoknak kell lenniük – nem elméletieknek, hanem gyakorlatiaknak –, amelyeket a magyar forrásanyag alapján meg lehet válaszolni.”²²

Ne akadjunk fenn az idézett álláspont kapcsán azon, hogy miként helyettesíti be a nyilatkozó a történetírói kérdésfeltevést (ami *ab ovo* mindig elméleti!), úgymond, valamilyen gyakorlati megfontolással (amivel kutatástechnikai kérdéssé redukálja a tudományos kérdésfeltevés analitikus műveletét). Egy ilyesfajta kijelentés merő abszurditása, legalábbis végig nem gondoltsága könnyen bizonyítható. Sokkal fontosabb ezúttal annak hangsúlyozása, hogy a történetírói hagyomány általa félmjelzett kánonja mellett a nemzetközi beágyazottság aligha számít többnek holmi luxusnál, ami eleve hiábavaló törekvés, legföljebb illúzió és legalábbis sznobizmus.

De egységes kánont képez vajon a magyar történetírás mint *hatástörténet*, hogy a hermeneutikából kölcsönvett fogalommal illessem ezt a gondolati kontextust? Látszatra igen, a valóságban azonban a legkevésbé sem. Mindig létezik *mainstream* és perifériális helyzetben lévő nemzeti történetírás; a kánonképzés „joga” (és intézményes lehetősége) pedig rendszerint az előbbit illeti meg csupán. Ez azt jelenti, hogy a *mainstream* történetírásnak megfelelő történeti elbeszélések egésze szolgál a történeti (történetírói) gondolkodás színvonaláért, ezekben az elbeszélésekben ölt ugyanis alakot a szakma művelésének eszményi *modellje* (amit utánozni kell), az ide tartozó művek mint kanonikus történetírói termékek olvasását, folytonos tanulmányozását, a rájuk történő szüntelen hivatkozást teszi meg a szakmai felkészültség, a történetírói műveltség mindenkitől elvárt minimumának, elengedhetetlen követelményének. Az ezeken a szövegeken iskolázott elme kvalifikálja tehát az embert szakmailag érett, felkészült történésszé; ha pedig az illetőt történetesen más is érdekelné, azt követően elégítheti ki csupán kíváncsiságát, hogy előbb szert tett a kanonikus tudásra, és az erre épülő szakmai szocializáció útján halad, haladhat tovább a maga külön útján. Ennek ékes bizonyítéka a történészképzés egyetemi műhelyeinek a tör-

²² „... a Műhely igazi jelentősége a közösen készített kötetekben van”. Beszélgetés Kristó Gyulával a Szegedi Középkorász Műhely megalakulásának tizedik évfordulóján. A beszélgetést Koszta László készítette. Aetas, 17. évf. (2002) 4. sz. 103.

ténetképe, amely a tanmenetek felépítésében, a vizsgakövetelmények rendszerében öltene látható és kézzelfogható alakot.

Mi köze mindennek történetírásunk nemzetközi beágyazottságához? Nagyon is sok. Amint a fentebb idézett, talán szélsőséges, jóllehet inkább csak szókimondó, sokak által máig osztott történetíró éthosz megnyilatkozásából is kiviláglott, a nemzeti paradigma olyan norma, amely a nemzeti történeti problémavilág és beszédmód kizárólagosságának az igényét rejti magában; az a fajta történelmi entitás, amelyben nincs, nem lehet a nemzetin túli dolgoknak helye, s aminek a megértéséhez, valamint a magyarázatához és az elbeszéléséhez nincs szükség a transznacionális történeti kontextusok figyelembe vételére. Pontosabban szólva: az utóbbiak semmiképp sem képezik azt a releváns vonatkoztatási keretet, amely érdemben befolyásolhatná a nemzeti történet mint minden tekintetben unikális történeti valóság szakszerű elbeszélhetőségét.

A röviden vázolt beállítódás erős, egyúttal tartós szellemi hagyományokra épül, még ha nem is az egyedüli hangot képviseli a historiográfia múltjában (sem). A porosz történeti iskola historizmusa eleinte még kacérkodott a *Weltgeschichte* eszméjével (és akár témaként történő megszólaltatásával) is, hogy idővel a nemzeti látószög kizárólagosságának engedje át magát. Az általa pártolt (olykor gyakorolt) globális szemlélet nem jelentett azonban sokkal többet Európa történeti fogalmának alkalmazásánál, és így csupán az ókort illetően került be az akkori történetírói látókörbe az Európán kívüli világ meglehetősen kis hányada.²³

Nincs sok csodálkoznivaló azon, hogy miért szűkült le oly korán a szakszerű történetírás érdeklődési köre a nemzeti múlt partikuláris világára. Az egyik döntő ok, hogy az akadémikus történetírás szembetűnő funkciója a modern nemzetállamok történeti legitimitációja. De néhány módszertani ok is szerephez jutott ennek során. „Tekintve, hogy a múltról szóló beszámoló a lehetőségekhez képest maximálisan a forrásokra épült, természetesnek tűnt, hogy olyan problémákra koncentrált, melyek forrásanyaga könnyen hozzáférhető a történészeknek, nevezetesen, a saját nemzete történetére. A történész saját országának a levéltárai nagy tömegű anyagot bocsátottak a kutatások rendelkezésére, s ezek a kutatások élvezték a kormányok támogatását, miközben a történészprofesszorok irányítása alatt is álltak.”²⁴

A levéltári kutatásnak a történetírói identitással való szoros összefonódása, melyet egyes elemzők a (19. századi) történészeknek a levéltári dokumentum iránti fetisisztikus tiszteletével és már szinte révületével szoktak jellemezni,²⁵ nehezen legyőzhető, sőt áthághatatlan gátat emelt az előtt, hogy az elsődleges forrásokon nyugvó kutatói teljesítmény túl léphessen a nemzeti történeti kereteken. Hiszen a történettudóssá válás intézményes kritériumait szigorúan betartva az egyetemek a 19. század végétől előírták a primer források előnyben részesítését és az új, korábban nem ismert vagy csak nem használt levéltári források széles körű hasznosítását a monográfiaként elkészítendő tudományos dolgozat, doktori értekezés előfeltételéül.²⁶ Ennek fényében aligha kelt meglepetést, hogy ha valaki témaválasztásában és netán a szemléletmódjában szakítani kívánt volna az akadémiai tudományosságban egyedüli presztízserővel szolgáló nemzeti történetírással, akkor is ragaszkot-

²³ E téren kellő eligazítással szolgál ma is: Iggers, Georg G.: *A német historizmus*. Budapest, 1988.

²⁴ Gilbert, Felix: *European and American Historiography*. In: Higham, John (ed.): *History. The Development of Historical Studies in the United States*. Englewood Cliffs, N.J., 1965. 333.

²⁵ Smith, Bonnie G.: *The Practices of Scientific History*. In: uő.: *The Gender of History. Men, Women, and Historical Practice*. Cambridge, Mass., 1998. 116–129.

²⁶ Noiriel, Gérard: *A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudományá válásától napjainkig*. Budapest, 2001. 271.

dott a levéltári kutatásokon nyugvó történeti elbeszélés hagyományához. Ennek eklatáns példája az *Annales* második nemzedékéhez tartozó, idővel a nemzedék vezéralakjává előlépő Fernand Braudel, aki algériai tanári működése idején, a húszas évek második felében úgy kezdett foglalkozni a spanyol történelemmel, hogy spanyol levéltárakba vezetett az útja. Braudel dél-európai történeti érdeklődése hamarosan a Mediterráneum egészére kiterjedt, és az ekkor még középiskolai tanárként dolgozó Braudel a nyári iskolai szünetekben kereste fel a régió levéltárait, eljutva útja során egészen Dubrovnikig. Az külön is érdekes, hogy az ambiciózus, ugyanakkor csekély kutatásra fordítható idővel rendelkező Braudel az első egyike, aki – magánhasználatra – fényképezni kezdte a levéltárakban összegyűjtött, a levéltári kutatótermekben átolvasásra és feldolgozásra már nem került iratanyagot, amit utóbb a felesége segítségével dolgozott fel.²⁷

A német (a porosz) történeti iskola historizmusának világszerte bekövetkezett recepciója és a modern (szakszerű) történetírás egyedül lehetséges modelljeként történő kanonizálódása teremtette meg tehát a nemzeti történelem primátusát és kizárólagosságát a modern történeti tudat szempontjából. Ami azt is jelenti egyúttal, hogy az alternatív történetírói törekvések jelentkezése, majd a nemzetközi kisugárzásuk, amilyen kezdetben a német gazdaság- és társadalomtörténet, az amerikai új történetírás (még a 20. század elejéről) és legkivált a francia *Annales* folyóirat által fémjelzett struktúratörténet, végül pedig a második világháború utáni angolszász társadalomtudományos történetírás mind a múlt nemzeti paradigma szerinti értelmezése ellen hatott.²⁸ Nem arról van azonban szó, hogy a bennük tetet öltő történetírások kerek perec kiléptek a nemzeti tematikai (és szemléleti) keretkből; annyi történt csupán, hogy nemzeti történelmi témáikat összehasonlító kontextusokban kezdték érzékelni és érteni, és ezzel implicite, olykor explicit módon elismerték, hogy a struktúrák idő- és térbeli érvényessége alapvetően nem a nemzeti entitásként kezelni szokott múlt függvénye. March Bloch egy nemzetközi (!) történész összejövetele, az 1927-es oslói tanácskozáson elhangzott híres, új historiográfiai utakat kijelölő előadásában kijelentette: „Akár francia, akár német, olasz vagy angol [történeti] munkáról van szó, egyik oldalról sem vetik fel szinte soha ugyanazokat a kérdéseket. [...] Mi történik, ha a történész felteszi a kérdést, hogy nemzeti múltjának egy bizonyos intézménye vagy jelensége megtalálható-e másutt is, s ha igen, hogyan módosult, fejlődése hogyan torpant meg, vagy hogyan bontakozott ki? Legtöbb esetben képtelen kielégíteni jogos kíváncsiságát, mert mikor nem talál semmit az idevonatkozó könyvekben, nem fogja tudni eldönteni, hogy a könyvek azért hallgatnak-e, mert a tények nem mondanak semmit, vagy azért, mert *egy nagy probléma a felejtés áldozata lett.*” Majd a következő felszólítással fejezte be előadását a francia történész: „Most még nem kérjük tőlük [a történészeket], hogy hagyják el a nemzeti keretet, ahová általában bezárkóznak. E keret mesterséges, ez egészen nyilvánvaló, de gyakorlati okok miatt egyelőre szükség van rá. [...] De viszont már most arra kérjük őket, ne felejtsek, hogy a határokon túl is vannak olvasók. Kérve kérjük őket – ahogyan a monográfiák szerzőit is kértük –, hogy gondolatmenetükben, a problémák felvetésében, tálalásában és az általuk használt kifejezésekben ne hagyják figyelmen kívül a külső országokban végzett munkák tanulságait. Így a kölcsönös jóakarattal következőben fokozatosan kialakul majd a közös tudományos nyelv, amely a szó legnemesebb értelmében jelgyűjtemény és osztályozási rendszer is egyszerre. [...] Egyszerrel azt javaslom, szíves engedelmelettel: *hagyjuk*

²⁷ McNeill, William H.: *Fernand Braudel, Historian*. *Journal of Modern History*, vol. 73. (2001) 136–137.

²⁸ Vö.: Iggers, Georg G.: *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Hanover, 1997. 35.

abba ezt az örökösen a nemzeti történelmekről szóló fecsegést, ahol nem értjük egymás szavát!”²⁹

Paradoxon, hogy midőn az immár közvetlenül nem a politikai eseménytörténetre fókuszáló történetírás a két háború között Franciaországon (és az Egyesült Államokon) kívül máshol is megjelenik élő gyakorlat formájában, rendszerint a nacionalizmus, sőt a 19. századinál is vérmesebb, nemegyszer már a fajelmélet alapjára helyezkedő nemzeti ideológia szolgálatába szegődik. Ez volt a helyzet legalábbis a náci Németországban, ahol a *Volks-geschichte* harmincas években kibontakozó történetírói áramlata a német nagytér-elképzelések történeti argumentálását és igazolását végezte el. Nem csoda, hogy amikor a nyugat-német történetírás második világháború utáni markáns vonulata, az ún. bielefeldi iskola a hatvanas és kivált a hetvenes évtizedben látványosan szakított a historizmussal és a szellemtörténettel egybefonódó német történetírói hagyománnyal, annak érdekében, hogy – nemzetközi hatásra – a *Sozialwissenschaft* irányában törjön utat magának, nem volt tudatában, vagy szándékosan elfelejtkezett róla, hogy (egy másik) német történetírói hagyományt folytat ennek során. Ami, történetesen, az első világháborút követően jelentkező, a náci rezsim politikai és ideológiai ösztönzésére a harmincas években kivirágzó *Volks-geschichte* volt; jóval később ismerte el ezzel kapcsolatban Jürgen Kocka, hogy a náci politikai célok kiszolgáló akkori struktúratörténet folytatódott megváltozott körülmények között, vagyis a háború utáni német történetírás társadalomtudományos irányzatában.³⁰ A fő – elméleti síkon is kidolgozandó – probléma így szól tehát ezek fényében: miként számolhatunk el azzal a különösen bizarr ténnyel, hogy az irracionális, reakciós és felvilágosodásellenes *Volks-geschichte* jótékonyan hozzá tudott járulni a tudomány későbbi fejlődéséhez?³¹

Az idézett példával azt kívántam csupán szemléltetni, hogy a nemzetközi hatások befo-gadása olykor nem csak a nemzeti historiográfiák belső hiányosságaiból, hanem abból is fakad(hat), hogy milyen jelentést társítanak adott helyen és időben a tudományt körbevevő politikai és eszmei kontextusok némely diszkurzív törekvésnek. Azért tehetett szert a francia *Annales*-kör a második világháború után, továbbá a megannyi amerikai új történetírás ezzel szinte egy időben, vagy a hozzájuk hasonló törekvések máshol (gondoljunk az angol marxistákra, mindenekelőtt E. P. Thompsonra) oly mérvű nemzetközi befolyásra, mert az ezeket a történetírásokat övező milió azon túl, hogy ártatlan volt, ráadásul progresszívként (demokratikusnak) is hatott. Az a világ, melynek keretében ezek a történetírások kibontakoztak és diadalra jutottak, a ráció diadalát látszott beteljesíteni, hogy ily módon szorítsa vissza a második világháborúval Európa legalább egyik, a nyugati felén lezárult kor riasztó irracionális korszakát, mely utóbbi a faszizmusokba torkolló nacionalizmus tombolásának az egyik fő forrása volt.³²

Befejezésül hadd ejtsek néhány szót a magyar fejleményekről ebben az összefüggésben. Nem vitás, a nemzetköziesedés már akkor és azzal bekövetkezett idehaza, amikor 1945-től,

²⁹ Bloch, Marc: *Az európai társadalmak összehasonlító történelméről*. In: uő.: *A történész mestersége*. Budapest, 1996. 199–200. [Az én kiemeléseim – Gy. G.]

³⁰ Kocka, Jürgen: *Ideological Regression and Methodological Innovation: Historiography and the Social Sciences in the 1930s and 1940s*. *History & Memory*, vol. 2. (1990) 136.

³¹ A német historiográfiai paradoxon magyar megfelelője a két háború közötti népiségtörténet, főként Mályusz Elemér történetírói hitvallása és gyakorlata. Gyáni Gábor: *Nacionalizmus és a történetírói gyakorlat*. In: uő.: *Posztmodern kánon*. Budapest, 2003. 72–75.

³² Tágabb összefüggéseiről lásd: Berger, Stefan: *A Return of the National Paradigm? National History Writing in Germany, Italy, France, and Britain from 1945 to the Present*. *Journal of Modern History*, vol. 77. (2005) 629–678.

helyesebben a negyvenes évek végétől a magyar történetírást teljes egészében marxizálták. A magyar tudományt a saját akarata ellenére ezzel belekergették a szintén nemzetközi marxista diskurzus világába.³³ Így fogalmazta ezt meg 1956 tavaszán a marxista *mainstream* történetírás nevében nyilatkozó Elekes Lajos, Hanák Péter és Pach Zsigmond Pál: „Új marxista történész-nemzedékünk felnövekedése és történetírásunk fejlődésének új szakasza a felszabadulással indult el és a fordulat évétől kulturális forradalmunk szerves részeként bontakozott ki. Ennek folyamán történettudományunk számottevő eredményeket ért el a materialista történelemszemlélet elterjesztésében, alkalmazásában. Bebizonyította, [...] a régi szakemberek zöme előtt is világossá tette a történelmi materializmus förlényét a polgári történetírói irányzatokkal szemben.”³⁴

Ilyen körülmények között úgyszólván természetes, hogy az ideológiai csapdába szorult történetírás alternatívájaként nem a korábbi magyar historiográfiai hagyomány visszavételét (az ugyanis többé-kevésbé végig reakciónak volt bélyegezve), hanem a hivatalos marxizmusétól elütő nemzetközi beágyazódást választották azok, akik ki szerettek volna törni ebből a zsákutcának tűnő helyzetből. Ez pedig az akkor polgárinak nevezett társadalom- és történelemszemlélet felé történő nyitást tartogatta számukra egyedüli vonzó opció gyanánt. A jelzett irányvételt illusztráltam a késő-Kádár kor gazdaságtörténet-írásának idézett esetével. A dolog korántsem zárult le azonban Berend, Ránki és még néhány társuk útkeresésével, hanem feltartóztathatatlanul és fentről immár ellenőrizhetetlenül haladt tovább a maga külön útján.

Személy szerint ahhoz a generációhoz tartozom, akik közül többen azért is találták meggyerőnek ez időben a nemzetközi, a kozmopolita szellemi muníciót, mert a tudománynak az ideológiai hegemonia alóli felszabadulását, a marxista nemzeti történetkép előállításának a kényszere alóli mentességet látszott az számukra garantálni. Nem vetettünk azonban komolyan számot akkoriban azzal, s ha olykor megtettük, akkor is közömbös maradt számunkra az ebből következő felismerés, hogy azoknak a tudományos paradigmáknak, melyekért olyannyira lelkesedtünk akkoriban, és amiket igyekeztünk mihamarabb adaptálni, szintén egyfajta ideológiai motiváció volt a kiindulópontja. Erről – önéletrajzi keretben – érzékletesen vallott újabban az amerikai William H. Sewell, Jr., valamint az eredetileg angol, ma már amerikai Geoff Eley, akik az ottani történetírói megújulást fiatalként közvetlenül is átérték.³⁵ Az a személyes tapasztalatuk, amelyet ennek során elsajátítottak, mélyen elmerülve a társadalomtudományos és immár nem kifejezetten a nemzeti paradigmához igazított történetírói szemlélet (új témák és megközelítések) kialakításában, teljes egészében eltért azoktól a tapasztalatoktól, amelyekre Kelet-Európa szovjet zónájában azok tettek szert, akik saját történelmi kutatásaikban szintén valami ehhez hasonlóval próbálkoztak a nyugati újbaldaliak törekvéseinek ösztönző hatására.

S mi történik később, vajon mi a helyzet manapság? Világos, hogy a tőkepiac, a vállalkozás stb. globalizálódása vagy az államvezetés részbeni internacionalizálódása (aminek elsősorban az Európai Unió intézményrendje felel meg) a szellemi szférára is közvetlenül ha-

³³ A történet alapos historiográfiai elbeszélése máig várat magára.

³⁴ Elekes Lajos – Hanák Péter – Pach Zsigmond Pál: *Történettudományunk néhány kérdése a XX. kongresszus után*. In: A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. III. Történészvita. Szerk., összeáll. és jegyz.: Hegedűs B. András – Rainer M. János. Budapest, 1990. 173.

³⁵ Sewell, William H. Jr.: *The Political Unconscious of Social and Cultural History, or Confessions of a Former Quantitative Historian*. In: uő.: *Logics of History. Social Theory and Social Transformation*. Chicago, 2005. 22–80.; Eley, Geoff: *A Crooked Line. From Cultural History to the History of Society*. Ann Arbor, 2005. 13–61.

tással van. Számomra axióma volt és maradt mindmáig, hogy a jó, helyesebben a problémaérzékeny történész műveltsége semmiképp sem szűkül csak a nemzeti paradigma szempontjából fontos történeti diskurzus anyagára. Ez a követelmény vagy elvárás egyáltalán nem pusztán a kutatott téma következménye, hanem határozott szemléleti beállítottság folyománya is egyúttal, amely egy, a múltban megszokottól eltérő történetírói éthosszal jár szorosán együtt. A „kozmetopolita” történész nem adja fel ugyan a nemzeti identitás teremtésében és folytonos ápolásában a historikusra háruló szerep teljességét, de nem is abszolutizálja az e szerepből rá háruló kötelemeket. Ma újra vannak Magyarországon ún. nemzeti elkötelezettségű történészek, sőt a nacionalizmus túlzó historizálása, valamint a nemzeti múlt történeti mitizálásának féktelensége ma szinte a reneszánszát éli. Az akadémiai tudományosság világa alatti történeti szubkultúra furcsa tényezete ez, amelynek oroszlánrésze van a kollektív emlékezet gerjesztésében, és a *public history* legteljesebb hazai képviselője is egyúttal.³⁶ De talán nem is ez a legfontosabb. A sürgősen megválaszolendő kérdés valójában így szól: kiszabadítható-e a történetírás egésze vagy legalábbis a meghatározó része abból a 19. században neki szánt kalodából, amely nemzeti tudati missziót ír elő számára *egyedüli* kötelesség gyanánt. Vannak reményre jogosító előjelek, a végeredmény azonban ma még kiszámíthatatlan.

³⁶ Az említett problémák bő és többirányú elemzéséhez vö. Gyáni Gábor: *A történelem mint szolgáltatás*. In: uő.: *Posztmodern kánon*, 97–123.; Gyáni Gábor: *A történetírás újragondolása*. In: uő.: *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Budapest, 2010. főként 28–31.; Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Budapest, 2010. 29–37.